

ЖИТЄ і СЛОВО,

ВІСТНИК ЛІТЕРАТУРИ, ПОЛІТИКИ і НАУКИ.

Видає

РЛЫГА ФРАНКО.

Т О М VI.

ЛЬВІВ

З друкарні Ставропигійського Інститута.

під зарядом Йоакима Греняка

1897

ЗМІСТ ШЕСТОГО ТОМУ.

— —

I. Беллетристика.

	стр.
В. Російські мелодії:	
1. Російська гармонія	44
2. Російським лібералам	44—45
3. Я — раб	45
4. Марусі Вітровій	170—172
Ното Поріг, з поезій в прозі С. Тургенева	322—323
Граб П. Вчора і сьогодні (вірш)	107—108
„ „ Невольницькі пісні I—II	294—295
Григор Л. Новина (вірш)	109
Гюго Віктор гл. Франко Іван.	
Золя Еміль Pontifex Maximus, уривки з повісти	
„Rome“	206—214
1. Щоденне життя папи	206—214
2. Приняте паломників	400—413
Кодюбинський М. Посол від чорного царя, опов.	96—106
Мелькований В. Не потурай, вірш	293
Тургенев С. гл. Ното	

Українка Леся	На вічну пам'ять листочки (вірш)	43
„	„ Слово, чому ти не твердая криця .	13—14
„	„ Fiat pox!	14—16
„	„ Грішниця	354—361
„	„ О, знаю я	361—362
„	„ Хвилина розпачу	362—363
Шпитеко Осип	Через неї, новеля	595—302
Франко Іван	Опозиція, казка	32—37
„	„ Для домашнього огнища, повість (в додатку)	1—96
„	„ Із Віктора Гюґо:	
	І. Сумліне	200—202
	II. Напис царя Мези	202—205
„	„ Індійські легенди (в додатку):	
	І. Ману і потопа світа	1—6
	II. Сунд і Унасунд	7—14
	III. Цар Віпашчіт у пеклі	18—21
	IV. Сакунталя	22—32

II. Статі наукові.

Вакс Бельжорт	Матеріалістичний погляд на історію	190—205
Дідон-Верн	Житє Ісуса Христа (в додатку) .	1—50
Дрепер Вільям	Історія боротьби між вірою і наукою, переклав М. Павлик (в додатку) .	1—96
Еванс П.	Боротьба теології з наукою	238—243
Шсу Бернард	Фабіянці і Фабіянїзм (Лондонський соціаль-демократичний конгрес)	16—31
Штіве Віра	в чари і відьми	130—131
Франко Ів.	Соціалїзм і соціаль-демократизм	265—292
„	„ Духоборці і Копаничарі	337—354

стр.

III. Статі про справи політичні і суспільні.

Андрійко М. Вісти з Росії	258—263, 323—225, 420—421
Гнатюк Вол. Угроруська мізерія	46—62
„ „ Угрорчеські новини	124—130
Голубович Ізидор Промова на вечерку в роковини смерти Шевченка у Львові	164—168
Ното Вісти з Росії	85—94
„ Маруся Вітрова (некролог)	169—170
Н. С. Ж. Не так ті вороги, як добрії люде	244—250
Промова на вечерницях в роков. см. Шевченка в Єлисаветграді	161—164
Стрипський Гіядор Угорські Русини і Словаки в Америці	414—420
Франко Іван З новим роком	1—12
„ Коли не по конях, так хоч по оглоблях	251—259
„ Декілька афоризмів у альбом „Дьлу“	263—264
„ Політична хроніка	175—174
„ Політичний огляд	335—336
Яросевич Роман Поляки і Русини	177—190

IV. Матеріали історичні і літературні.

Бачинський Ю. Доповнене до України Ingredient-и (Із відповіді на критику Драгоманова)	308—322
Борковський О. Виниски з листів до М. П. Дра- гоманова	69—74
„ „ Остатній лист до М. П. Драгома- нова	78—79
Гарматій Лука Дещо про Вас. Гарматія	422—423

Драгсманов М. П. Листи до О. Борковського	62—69, 74—78,	141 145
„ Русини в Revue Britannique .	76—77	
„ Замітки до Шевченківського н-ру „Зорі“		78
„ Листи до К. П—ського	151—158	
„ Лист до О. Макарушки	158—159	
„ Критика карти Руси-України д. Величка	159—161	
„ Листи до Ю. Бачинського	302—308	
„ Листи до Ом. Огоновського	371—381,	384—391, 393—400
Огоновський Омелян Листи до М. П. Драгоманова .	368—370,	382—383, 392—393
Павлик М. Відносини М. Драгоманова до Про- світи і тов. ім. Шевченка	145—151	
„ „ М. Драгоманов про політичну само- стійність України	215—238	
„ „ Відносини М. Драгоманова до Ом. Огоновського	363—368	
Пірожек А. Лист до Вас. Гарматія в р. 1848 .	423—424	
Program sobranija do uroczystoty narodowej ruskoj w Stanisławowi na dniu 30 Maja 1848	121—124	
Чайківській Андрій Причинок до історії русько- народнього театру	37—43	
Шашкевич Гр. Два листи до Василя Гарматія .	325—329	
Франко І. Руський фестин у Станіславові д. 30. мая 1848 р.	119—120	

V. Критика і бібліографія.

Гнатюк В. Угро-руські календарі	329—335
Сусід Сербська література в р. 1896	168
Франко Ів. Сумна відомість	80—81
„ „ Поступ Славістики на віденьськiм уні- верситетi	81—84
„ „ Панько Куліш, некролог	84—85
„ „ Нові книжки	94—96

Угороруська мізерія.

Від якогось часу виступили у нас на перше місце борби політичних партій і то так сильно, що всі члени одної партії ні про що не дбають, лиш щоби членів другої партії поконати. Очевидно, борби партійні не шкідливі; вони навіть пожиточні, бо показують, що в народі є жите. Та вони повинні вести ся так, щоби кожда партія поза своїми спеціальними інтересами бачила ще й другі, інтереси загально-народні. У нас на жаль так не діє ся. А кому ж шкодить така політика більше як не нам самим? Чи багато ж то членів наших партій політичних має розвинені думки напр. про нашу самостійність в повнім значіню того слова? Наші політичні діячі не хотять аж так далеко йти в своїх думках; вони булиб вповні вдоволені, колиб руській часті Галичини вибороти руський заряд замість теперішнього польського. А що дієсь з Русинами поза Галичиною, се їх не тикає, не болить.

Що се не пусті фрази, показує хоть би ось який факт Угорські Русини від нас не далеко: вони заходять до Галичини, Галичане сходять ся з ними, — звісно, простий народ. Здавалось би, що се мусить мати вплив на одних і других, що в наслідок сего розвине ся хоть який-такий рух між Угорськими Русинами, подібний до нашого. Аж ні! А чому? Стикають ся зі собою найубожші верстви нашої суспільности; вони знають, що їх болить і на ту тему говорять дуже много, та зарадити лихови не годні задля браку відповідних средств. Тіж, що годні щось для них зробити, не займають ся ними, і маси темного народу мусять марно пропадати для нас... У нас нема таких цікавих, котрі б заняли ся або бодай хотіли порадити щось тим бідакам, а тим часом час робить своє!...

Недалеко від нас уже ювілейний рік 1898; і кілько то ми в нім ювілейів маємо обходити! І століте нашого літературного відродження і 250-літе Хмельницьани! А чи робить у нас хто які заходи, щоби той рік стрінути так, як треба? Я не чув нічого про подібні приготованя;

а прецінь як би ми хотіли в тім році показати світови, що ми справді заслугуємо на ліпшу долю, то повинні вже були розпочати ся приготуваня. Та у нас звичайно так робить ся, що на місяць-два перед якимсь святом завязуєсь комітет і поручуєсь йому те і те зробити. Комітет не спішить ся, доки не переконаєсь, що лишаєсь йому лиш дуже маленько часу. Аж тоді кидаєсь до роботи, та з неї виходить звичайно „фаєрверк“. За сим підуть наріканя на різні теми і в кінці — все забуде ся! Томуж, доки ще час, я звертаю на сю справу увагу всіх добре мислячих людей — нам треба стрінути рік ювілейний величаво і тим доказати, що у нас жите справдішне. Дієсь звичайно, що такі свята народні увіковічують добрим, тривкими ділами. Я думаю, що нічого красшого не зробимо, як коли заложимо два інститути, в котрих будуть могли безплатно або за маленькими доплатами проживати сини і дочки Угорських Русинів, а рівночасно учащати до наших руських шкіл. Се може зробити такий перелом в житю Угорської Руси, якого доси не було; се може викликати цілковите відроджене Угорських Русинів. А задатки до такого можливого відродженя вже й тепер є. Русини Угорські видять свою біду, хотять їй зарадити, як то видно з низше наведених листів, та не знають, як і за що братись. Ми повинні їм подати помічну руку, а найліпший спосіб до того сей, котрий я подаю. У нас завязав ся комітет для угро-руських справ. Чи не заняв ся б він складками на таку добру ціль і чи не схотів би перевести їйї в жите? Рівночасно треба б заложити і то конечно якийсь фонд на популярні видавництва для Угорської Руси; потребу сю чей добре виказує понизший лист угорсько-руського мужика.

Мушу ще поділити ся з читачами радісною звісткою, що в апрілі б. р. почне виходити на Угорській Руси часопись для народа ведена в народнім дусі... Ми повинні їйї піддержати, бо вона може статись не лиш задатком, але і основою народнього відродженя Угорської Руси!

Далі я подаю три листи від Угорських Русинів так, як були написані. Перший і третій з них писані до мене перед кількома днями молодим, інтелігентним Русином; другий писаний до товариства Просвіти простим мужи-

ком; я подаю його тут за згодою виділу тов. Просвіти. Ті листи не потребують ніяких пояснень, бо самі за себе найліпше говорять.

І. Лист інтелігентного Угро-Русина.

Поважаній Товаришу! Дуже израдовавъ ся я, коли перечитавъ Вашого листа. Я отъ К. еще въ новембрі дѣставъ одного, въ котрѣмъ менѣ деякі книжки пѣслати пообіцявъ. Я отвѣтъ разомъ¹⁾ отписавъ, но отъ тогда К. мовчить. І такимъ шоромъ²⁾ два разъ чуву у себѣ тотъ радость, что изъ Галичинѣ, хотя не вѣнъ, но еденъ другій знае про мене и пише менѣ

Ой любезный товаришу, намъ русинамъ уже конецъ. Уже послѣдній часъ бѣе нашому народу! Изъ сихъ сторонахъ, если Вы менѣ на впередъ антиципуете мало кредита, можете увѣдѣти, что не малодушіе ото, если такъ воскренку: конецъ намъ; такъ есме, яко послѣднѣ мѣгиканы! Вы пишете, что переходилисьте у нашихъ комитатахъ деякі мѣста и відѣлисьте нашего народа. Но лишь изъ одной стороны пѣзналисьте дѣла его; изъ другой, изъ стороны мадарівъ еще певно нѣтъ. Ото же такъ е. Мы русины тутъ у Угорщинѣ есме 500.000, но ото лишь число, лишь нумеро, безъ важаніе. Простый нарѣдъ безъ веденія не годенъ жити, лишь вегетати, такъ яко цвѣта на скалѣ. А кто бы его водивъ, того нема.

Ибо мадары такъ роблять: где гѣмназіи, либо народнѣ ошколы³⁾ пѣставляли, завели до викладованіе на всѣхъ бокахъ мадарську мову. У нашихъ гѣмназіяхъ — где інтелігенція воспитается — не виучивають ся русины но мадары. Хотя велику контінгенцію дае русинство, н. пр. въ унгарской гѣмназіи изъ 560 ученикѣвъ 340 русины, нема въ ошколахъ до чого припирати ся, что бы русиномъ ся держати. Интелігенція наша забуде рѣдной свѣй языкъ въ ошколѣ; мало тѣхъ, котрі добрі знавуть по руськи. Самі священники — май большая часть — не знавуть и рѣвно за ото не ходять граничні нашѣ поны до Галичину, ибо ганьблеть ся, что не годнѣ

1) зараз; 2) чином; 3) школи;

изъ інтеллігентнимъ чоловікомъ розговоръ начинати. Молодѣсть⁸⁾ не знае изовсімъ предъ виспита мадярскаго, лишъ старі священники. Что тутъ можно бы съ молодостію начинати? Я самъ ганьблю ся, что совершенно не знаву ни писати, ни говорити; но рѣвно про себе знаву, что яко я есмь, такъ суть — если еще не гѣрше — и другіи. Изъ нашої голови уберуть⁹⁾ въ ошколѣ тоты чувства, котрі до кирилликою привязанѣ. Руського языка не учать лишъ у двохъ мѣстахъ: въ Унгварской и въ Пряшевской ошколѣ; но и ото лиш для тѣхъ, котрі на теологію przygotowляють ся. Самі профессеры подозривавуть того ученика, котрій бы не говорилъ съ смѣшкомъ (Spott) про языка руського. Якъ ученикъ уходитъ 8 ошколы, забывъ зовсімъ ото, что у малости при домашнихъ случаяхъ научився. Дома, при своихъ родителей, майже не чуе руськое слово, лишъ тогда, коли съ слугами мае дашто розговора и у церкви. Книжки, часописи, мысль, животъ, вшитко¹⁰⁾ у насъ мадярское, або иншакъ¹¹⁾ быти не можно, не свободно. Не кажу я изъ симъ, что нибудь мадяры каждого выженуть изъ службі своей за ото, что вѣнъ русинъ. Лѣпше болить намъ ото подозриваніе, что мы москалѣ есмо. Ибо такъ знавуть мадяры — котрі знавуть, что мы изъ Россіи есьме, ерго: москалѣ. Вплевъ¹²⁾, супремация мадярська така у насъ велика и возростенна, что если бы самі Кирилъ и Методій прійшли сюды, не отвернули бы інтеллігенцію отъ мадярства. Наші молодіи священники не годнѣ учати народа на своимъ языкомъ, ибо не годнѣ, либо не знавуть до того Житѣ такъ мізеральное тутъ священникѣвъ, что котрій гімназистъ VIII-і классы чуе у себѣ, что мае дашто¹³⁾ розума, не иде за попа, но стане цивильомъ. Аще же цивиль буде, и не подумать на свѣй народъ, ганьбитъ ся русиномъ называти; ибо русинъ у Угорщинѣ таку ролю играть у очахъ мадярѣвъ, яко „куді“ у Індіи. Дѣти же такого цивильного русина ни лишъ языкъ лишуть, но еще и религію, пише ся римокатоликомъ; ибо если греко-кат. пише, доразъ¹⁴⁾ дума-

8) молодіж; 9) уберуть, нар. фор.-виберуть; 10) нар. фор. вшитко-весьо; 11) нар. фор. інакше; 12) вплив; 13) нар. фор. дешо; 14) зараз.

вуть люде, что вѣнъ волохъ. Волохомъ же быти у Угорщинѣ бѣльша ганьба, яко цѣганиномъ, котрїй — перебачте — паскуднѣ дѣла робить. На теологію у насъ — ибо нема иншого другого, котрый бы народа училъ — лишь изъ среднего рода розумства идуть майже. (Мало у нихъ такихъ, котрі би народа и літературною дорогою годнѣ учити). Сесї радувуть ся, что хоть вѣвсяного хлѣба дѣстануть отъ Властителя духовного, котрїй и самъ чистый маляръ¹⁵⁾. На іллюстрацію сего годенъ розказати, что рѣвно на святкахъ Рождества, — коли по церквахъ такъ співавуть: Слава въ вышнихъ Богу и на земли миръ — отклонили ся пряшевскїй и унгарскїй епископъ отъ президію общества нашего літературнаго „св. Василя Великого“; отбравше отъ его такъ май бѣльшую силу и приперку¹⁶⁾ правну, на велику пользу¹⁷⁾ нашего нещастнаго народа!! Інтеллігенцію не можъ довести до того, чтобы русиномъ бивъ

А нарѣдъ? Нещастный нарѣдъ!

Загороженный съ великими горами а еще отъ сихъ бѣльшою темнотою изгибае, умерает. Нашїй народъ, хотя 500.000 духъ числитъ, не важить и 0. Въ котрѣмъ народѣ нема тїх (не знаву по руськи казати: *Mittel und Faktor*), котрї повиннѣ быти до розвиваніе, также: водителъ, часописи, книжки, институціи кредитные, *Verzehrgungsverbündung*, касїны, читальниці, а что май бѣльшое: цїль, ідеалы, — тотъ нарѣдъ не годинъ такъ прожити, яко традиціи отцевы бы ото розказали, не годенъ ся держати. Нашїй народъ никому не жие, каждая персона лишь собѣ и державѣ. Того народа залъе *Fluth* супремации. А что маеме вмѣсто сихъ? Маеме горы безъ землѣ, люди безъ души, кредиторы безъ сердца, погібные хвороты отъ голоду, безчисленнѣ жидѣвъ, страшно великі рѣштанціи *Steuera*, за котрыхъ еще и внуки помучуть; люди поутѣкавуть страшенно много у Бразілію: дома кого будемо учити на любовь Бога, человека, отечества? Такї слабі есьме, яко мухи у восени; еще тѣлько не годни были есьме досягнути, что изъ 35 *Wahlbezirk* 7 комїтатѣвъ (то есть и малярѣвъ, котрі греко-католики) не найшовъ ся и еденъ посоль греко-католикъ до сойма Будапештянского!

¹⁵⁾ Мова про епископа; ¹⁶⁾ підпору; ¹⁷⁾ тут очевидно мусить бути; шкоду.

Уже не есме 500.000. Въ годахъ 50-ихъ сего столтія было еще 750.000 русины, 5·7 міліон малярбѣвъ; по численіе года 1880-го было 500.000 рус. 7·1 мілл. малярбѣ; по новішшомъ численіемъ года 1890 было 350.000 русинъ, 8·5 мілл. малярбѣвъ. У Америкі 1895 р. 31. дец. было 120.000 русинбѣвъ, малярбѣвъ (греко-кат.) и Галичанинъ. Что ся указуе изъ сего? Ничъ инше, лишь ото, что 100.000 русины утѣкли отъ голоду изъ своего отечества, а бѣльше яко 150.000 перемалярбізовали ся. Чи хочете віровати силу языка малярскогого? Жаль! „мусай“ віровати.

У минувшимъ лѣтѣ ходивше у С. відѣвъ у касинѣ народноі на стѣнѣ карту этнографическую славянбѣвъ. На сій фарба угро-русинбѣвъ потягне ся аж до Debrecena. А ото уже не такъ е. У 50-ихъ годахъ сего столтія еще и тамъ, де карта указуе, чістѣ русины мешкали; сей часъ уже чістѣ маляры мешканці тіхъ комітатахъ (Hajdu, Szabolcs, Szatmár), а не едно слово руськое не говорятъ. Что русины были, лишь едного малинького знака мавуть: на Великій день вмісто „jó paroc“ (добрій день) такъ кланявуть ся: Крістосъ воскрес. (Сію ортографію пишущ: Kristosъ voskrés). Уже и у церквахъ отъ *a* до *o* вшитко по малярски иде. Границя русинбѣвъ пѣдтягла ся горі изъ довшѣ до той лініи, котру сій міста образувуть: S. A. Ujhely, Ungvár, Munkács Nagy Szőlős, Mátyás Sziget. Что ся изъ того указуе? Народъ нашій такій бідный, слабый, безсильный, что не годенъ перестати путь омалярбізації. Помало, помало всегда вишше иде мова малярська меже горы тако, что уже половина мешканцѣвъ меже-горныхъ — хотя не уживае — розуміе по малярски. Роботы не дѣстане дома, ибо нема; меже своими горами русинъ что мае дѣлати? Иде на Угорщину, тамъ дѣстане, назодре ся мало грѣшми и до сита великою массою малярскаго языка. Отъ голоду страшно, что тутъ на его чекае, коли уже снѣгъ отпаде (у септембру и октобру) лишь дві дороги мае: умерти безъ хлѣба, либо продати хату и утѣкати до Бразилію.

Віруйте вшитко менѣ, прошу, что я тутъ пишу. Не думайте, что ачинъ велікі очи страха отъ погібели народа нашего давуть менѣ відѣти такій темный, чорный образъ. Аще же такіе суть способы нашего народа, каждый годенъ, котрій сій мои стороны прочитати, sich zu

überzeugen, что тутъ нема другої дороги, лишъ плакати, слезы проливати.

Коли у минувшомъ году тисячолѣтнія *Feierlichkeiten* были у нашомъ краї Бескідскім, *Erdély* міністеръ съ своими очми відѣвъ оту пустоту, котра такъ ся указуе, яко бы Бѣгъ ею проклявъ, чтобы ничъ не робила, дѣти свои не кормила. Сїи *Zustand*-ы не годенъ бывъ уже дале терпіти; ибо у кассі державнѣ ото місточко, котрое приготовленно *Steuer* русинѣвъ принимати, майже всегда порожньое. Занимався дашто помочи. Яко уже изъ газетахъ угорьскіхъ відѣти мошъ, перестававуть дорогу у новий свѣтъ ведущую; где голодъ май великій, держава тамъ агрікултурнѣ ошколы хоче пѣставляти; землю отбере отъ графа *Schönborn*-а (котрій у собствениости мае грунтъ 49⁰/₁₀ комітата Бережанскаго) до свої руки и роздѣлитъ меже люди, чтобы тутъ іхъ привязала до грудяхъ вѣтчаніхъ¹⁸⁾; гроші позычае: едномъ словомъ помагати хоче. Но что вуйде изъ сего? Держава добрі дасть себѣ заплатити за сій помочъ: у каждомъ селѣ державнѣ ошколы пѣставляе, сільскі перебере до свої руки и заведе въ каждую сторону языкъ державній. На прикладъ Иска, село у Марамороши, отъ граници галицкої лишъ на 2—3 миль, а дѣти уже по мадарьскі говорятъ. Что тому причина? А что буде результатъ сего дѣла у 25 годѣвъ? Не буде у Угорщинѣ русина!

Не кажіть Вы, прошу, на есе, что малодушіе изъ нашої стороны руки испустити, якъ погибаетъ нарѣдъ. Ибо білансъ такъ стоить: Если держава не поможе нашому бідному народу, отъ голоду поумераеть либо увандруе. Сесе не фразісь, чиста правда есть. Что родить земля, понесе держава и жидъ. И насытитися, ни ошь деякі культуральнѣ дѣла съ успіхомъ робити не годенъ изъ того, что ему обстане. Жиды и *Stenerennehmer besorgen dafür*, чтобы русины не дышали. Если не буде русина, кто буде по русьскі говорити? Кому измагаеме ся?

Берім другій спосѣбъ: держава помагать. Результатъ сїи помочи: *unbedingt* омадаризація. Мы, інтеллігенція русинѣвъ мусіме руку спустити; ибо если роз-

¹⁸⁾ до грудей вѣтцївських.

твореме, разомъ повязать і кайданъ подозрінія, Spott, власть супрематіи.

Берімъ середній спосббъ: держава поможе люди и лишить імъ автономію школярню и культуралню. Что буде тогда? Русины рбкъ за рокомъ, всегда менше, силу не мають загатити впливъ мадярства; и такъ — хотя 50—80 годомъ пбзнѣнше — рбвно ото результатъ обстане, что вышше писавъ: омадярізація

Хоть поможе держава, хоть нѣ: языкъ руській изгибне, изчезе. Дагде коло 1960 не будемо мы угро-русины, лишъ еденъ этнографическій Begriff античный. Дуже добрі писали есте, что молодість съ свойовъ фрїшновъ¹⁹⁾ силою годенъ возбуждати отъ сна дремлющихъ и утворити очи отъ тьма. Но что буде народу пользовати, если 3—4 молоді измагавуть ся до борбі? Ибо една часть нашой інтеллігенціи не годна, друга же не хоче кивати ся для народа. Мало тіхъ, котрі кивавуть пальці свої і оті у чоботахъ! Ничъ не маеме мы тутъ русины робити, лишъ плакати, слезы проливати. И такъ плачеме уже отъ 600 годбвъ, уже привыкли есьмо до слезы. Еслибы и хотѣвъ дакто изъ насъ киваті ся, скоро замовчить изъ своими думами и съ великою резігнацію годенъ буде заспівати собі: „Думы моі, думы, лихо менѣ з вами.“

Чи годнѣ есте типерь віровати менѣ, что правду маву, воскреснувше: Конецъ намъ Угро-русинамъ!

Если бы знали Вы до сіи намъ помочи деякі планы угадати, дуже удячно прійму Ваші стороны²⁰⁾. Вы лѣнше годнѣ у Галичинѣ путя найти меже собою, котрый тутъ намъ пользоваль бы; ибо мы уже не знаеме найти таку дорогу, на котромъ народъ ходивше языка свого уживати и подержати бы годенъ. Воля наша zagrożенна изъ стороны мадярбвъ и русиновъ. . . . .
. . . На послѣдокъ еще буду Васъ дашто просити. Не гнѣвайте на мене, я самъ виненъ тому, что такъ по мало и тяшко годинъ по руськи читати. За есе —

¹⁹⁾ свіжою; ²⁰⁾ ради, проекти;

прошу еще разъ, не гнѣвайтеся — пишѣть буквы на шіро²¹⁾, одну окреме отъ другої, ибо иншакъ изоллють ся и не годенъ прочитати.

Гѣрка доля, коли русинъ не знае по руськѣ читати!! Но что же маву дѣлати?

Что думаете Вы про Стояловскія? Вѣнъ теперь тутъ запертый у Будапештѣ, докѣ не досудятъ дѣла его. Много гражданскіи Kreise и послы берутъ ся въ интереса Стояловскаго, чтобы Regierung не удавъ его Австріи. Рѣвно днесъ, коли сіи стороны пишу, держуть много Versammlung и meeting.

. . . . .

II. Лист угро-руського мужика.

Угорщина. Т.... 1892. Мартъ 12-тый. Почтеннѣ Братя! Я отъ вас книжки одержавъ и дуже красно вамъ дякую (,) бо я ници такѣ книжки нечитавъ (,) бо у насъ на Угорщинѣ не можъ достати нигде (,) бо у насъ въ Угорщинѣ лише Угорскѣ книжки выдають (,) але я ихъ не радо маю (,) бо я емъ русинъ (.) У насъ братя не одна бѣда (:) у насъ учитель мадарскѣ хоть и русины родомъ (,) а зато цурають ся русковъ бесѣдовъ (,) братами русинами (,) ба навѣтъ у школѣ учитель изъ дѣтьми по руски не говорятъ (,) ай¹⁾ по угорски (.) Въ Угорщинѣ русина не уважають за человекъ (.)²⁾ Прошу я васъ (,) будьте ласкавѣ, посылайте для насъ добрѣ книжки (,) бо у насъ не е³⁾ майже ниякихъ (.) Добувѣмъ для васъ два члены Дз... И. . и Гр... И. . (,) доклѣ⁴⁾ добуду болше членовъ (,) прошу посылайте для сихъ членовъ и для мене, у едно⁵⁾ посылайте книжки (,) а я симъ

²¹⁾ широко

¹⁾ але. ²⁾ До сього місця замічу, що воно справді так є; коли Мадяр говорить про себе, то додає до „Magyar“ ще „ember“, значить „чоловік“; колиж говорить про Русина, то не робить того. За те нарід віддячує ся Мадярам, як може. Я приміром, чув таку приповідку на Угорщині: Мадяр пес, Кид свиня, Шваб теля — Русин чоловік. Чи не характеристична? ³⁾ нема;

⁴⁾ доки; ⁵⁾ разом;

членамъ, буду яко голова (.) Прощу у едно посылайте книжки (,) бо тогды будуть много меншѣ почтовѣ издержки (.) Я много люблю читати (,) айбо не маю добрыхъ книжокъ (.) Я и другимъ удѣляю тоѣ науки (,) яку я маю (;) зато⁶⁾ я люблю много читати и много я дуже добрыхъ рѣчей изъ вашихъ книжокъ (вчитавъ.) У насъ кедьбы⁷⁾ въ Унгварѣ не выдали еденъ календарь (,) та навѣтъ календаря не малибисме (.) Прощу я васъ (,) будьте ласкавѣ (,) пошлѣть минѣ слѣдующѣ книжки: Перекоти поле (;) Добре роби (,) добре буде. (;) Що то таке провѣлорѣя? (;) Сестра. (;) Пянство нещасте народа, Карту Галичины (,) Буковины и Угорскои Руси. Пошлѣть менѣ разомъ изъ тыми книжками (,) що будете посилати симъ двомъ членамъ (,) Чобесте перевязали книжки (,) обемъ з на в ъ (,) котрѣ котрому дати (.) Членской вкладки пошлеме усѣ три разомъ на жадане (.) Если Богъ поможетъ (,) я ищи добуду болше членовъ (,) а заки добуду (,) будьте добрѣ прияти сихъ двоухъ и отпишѣтъ (,) що буде гребя платити за упомянутѣ книжки. Прощу (,) чимъ май скорше пошлѣть намъ книжочки. Щастливое вамъ здоровля желаю. И. . С... членъ Товариства Просвѣта.

III. Другий лист інтелігентного Угрорусина.

Чому изгинають Угро-Русины?¹⁾

Великое питане, много би можно писати про нього, если би тому в одной газеті місто було. Дійствие, історія, радість і жаль, погібель і живѣт одному народу еще не написано у книщці; якби ото истіскати у одну статейку?! Цягъ сто рокі жіємо тут Русини на Угорщині, а еще не написов ся человек испісати наші боли і неболі, оби знав про нас —ні ош великіи світ —лише бодай оті люде, котрі між границях мадарьскої держави живуть и тоті, котрі

⁶⁾ тому; ⁷⁾ коли би;

¹⁾ Звертаю увагу, що в сім листі правопис вже інша, дуже близька до нашої фонетичної В. Гн.

нам тілом і душов май блізде: родичі наші. Гірка доля, коли навіть тільки не знають многі люде, что у Угорщині и Русини живуть. Писатель сіх сторон по білших містах був, но — особліво у мадярщині — не найшов ся такой горожанин — окрім професора — і такой, котрій годін бувби порозуміти, якої нації я? Иравду мав тот кореспондент едної мадярської газеті, коли случайом мілленарніх торжественностей на нашом краї так пісав, что Угорщина лише типирь відкрила Русини наші. Які же оті причини, пред котріх не жили есьмо? Много, множество йіх. Едну ревну монографію можно би написати с тіма датами обширно, котрі тут приложимо.

1. Перша причина стани: природа. Гори наші не дають хліба, лише місто, где погрібають человека.

2. Число русинів дуже малое. Отменшавуть его динь на динь мадярізація, хвороти і еміграція.

3. Не мавуть жизненной сили, бо нема водителі, школи, пізнане самого себе. Правительство, політичні Behörde лише на ото міркувуть, чтобы порядок був, порція²⁾ заплачена, лише жида тучнують і мову державну розшіривуть.

4. Хотя мавуть кірілліку, не доходят ся с евоімі рідніми братами, ні пишуть, ні читають по руські; язык погубив ся, омадярізовав ся. А ктож винен тому? Мадярі? Ні, мі самі, інтеллігенція наша, пісатели наші. Тут жіеме 500 рокі під Бескідах, но навіть не війшла книжка с народною мовою написана. Пісатели наші і самі не годні углайхати ся³⁾ над тім. Четвероякі діалекти говорими у 5 комітатах руськіх, но нікотрій писатель не піднав хоть еден за літературного языка; бо оті мало, котрі пишуть, презирають мужіків язык, не уживавуть его, говоривше: ми літературню мову уживаемо, не просту. Из цього пак ото війшло, что вони писали самі себе, на рід іх не годеи був порозуміти и обстав темним, безученим, худобним⁴⁾). Кругі офіціалні, правда, не дозволили сіе дійствие, не хотіли ото терпіти, чтобы сіи — хотя доброволні, ревні русини — москвофільство тут роспространялі, бо мо-

²⁾ податок; ³⁾ погодити ся; ⁴⁾ бідним;

на їх чисто московська, вони оту держуть за літературню и так нас віучілі, що ми не частина Українско-руської народности єсьмо, но чісті Россіані; за ото і не шукаймо ніякої завязкі с іншими нашими родінами, кромі маскалів, на пр. галицкима русінами. Наша ціла література така, як червене платя: лише аристократи ношуть і оті лише на Jagd. Прі таких ділах зовсім не диво, що нарід науку шукавше — бо без тої і один не годен жити — відті отбирав єю, відкі єму силовал: из стороны мадярскої.

5. Писателі наші от роках 1850—1880 (от 1880 і не маємо руську літературу, образує єю самій Листок Фенцика і молитвеннікі, писателі занімєлі, либо по мадярські пишуть) так виховали інтеллігенцію нашу, що „православній“ язик наш ні мова нарідна, но літературна єсть (московська); працюване галицкіх русинів, що вони нову, добру мову себі чинили с цілим животом духовном і літературою, не заслужать інше, як висміяня. На примір, родич того Висаника, котрій у 1849 окт. 19. у депутації був до цисаря, чтобы право русинам просити, таку промову проголосив, що ціла література, фонетика, цілий культ Шевченка галицкіх русинів не інша, ніж комічна гандаганда (шонкі). Так і не диво, що Галичина від нас ліпше одригана духовно, як ото Охримович написав у Вражїнях, як Австралія од Европи. И не диво, що наші священники не годні порозуміти єдного однісінького Листка, котре хотя руськіми буквами надрукована, до поли⁵⁾ мадярська; и так не дуже може порозуміти того редакторського Botschafta, котрого Фенцик єдному абоненту, що довжен єму обстав, написав у газеті свої: „Тумане, гідаш, что я дарьмо буду тобі свічку палити“? Правда, як ото Фенцикови не мож кривду робити, він тому не више зовсім, что про Листка абоненти позабувають ся. И не диво, что ми не знаємо, чи Nachtwärter був Шевченко, Хмельницькій — чи деякі московскі чиновнікі.

6. У школах гімназіяльних не учать руській язик, дома не чуємо. Правда, при унгарскої и пряшевскої школи учать, айбо ото не наш руській язик. Склоненіє

⁵⁾ половини.

слів деяк научемо ся — тоті котрі хотять, — но читати, порозуміти лектуру, ні. Годні и дуже охотно читали би есьмо на прості мові написанні книжки, но такіх нема, бо мужік не мусить⁶⁾ знати, что пани пишуть. Что від малости дома, від слугах, слухаш и знаш по руські, то несемо до школи; тут же ніч не доложимо — бо виховане мадярськое — забудемо рідну мову нашу. Котрій за попа иде, не занимає ся — бо не знає, либо не годен — літературою. Цівіли же затаять руськість свою, стануть чистими мадярами, ни лише у почуте, но и у языкі. Відки годен тут нарід научити ся, як треба Богу и отечеству служити, тут і на другом світі себї добрій живот виправити, с світом ступов⁷⁾ ходити? Духовенство ни лише морально, но и на науку так упало, что 50% ні на практичні, ні на ідеальні діла не годен стадо свое научити. Котрі смутно позирають есе и хотіли би зашто на доброе перемінити з нинішніх станей наших, мало тіх, не годні; май білша часть через виховане мадярськое и не хоче народа з руським языком у патріотичном дусі виховати. За ото сділав ся і крізіє общества нашого св. Василя. Цьому протектором були оба єпископи, Валі і Фірцак, котрі типирь зrekli ся цього, бо самі члени не годні на єдну дорогу виходити. Се общество уснуло еше у 80-х роках; типирь хотіли го збудити, бо нарід — сія велика сирота — уже йойкать.⁸⁾ Но вороги стали против общества з сторонах тіх попів, котрі свое омадярізоване стадо попасувуть; великий свій патріотизм хочучи виказати, не хотять, оби общество і далі по руські діяствовало, на мадярськое хотять его перемінити, либо изнищити, говоривше, что нарід не мож з руським языком у патріотичної дусі учити; общество народною мову не уживає, нарід їх книжки не годен зрозуміти и хотя навіть уживало би, и те не коштує⁹⁾ нич, бо нарід і так за малим часом омадярізує ся; на такій малий час не виплатить ся по руськи книги писати. Водитель сіх, Е. Melles парох мало-добранський. Він видав єдну брошуру, у котрій дбає ся удостовірити світа, что з руською мовою підняти народа нашого — предане отечества москальові. Велика

6) може; 7) у крок; 8) плаче; 9) поможе;

гордина¹⁰⁾ уросла між Basilitan і anti-Basilitan. Сіе відіше єпископ пряшевський післав на собор общества каноника свого В. Sas, чтобы ұпросити з фонда общества тоті гроші, котрі єго духовенство издав при основане у 1862, и росказав священникам своїм з общества выступити. Фирцак также зрек ся протекторства, казавше, что члени досі нич не робили від 3 літ, лиш вадили ся між собою; такого общества він не хоче пропагати. Еслиби можно було наші писателі туда довести, чтобы руську народну мову уживали — а на те не дуже мож надіятись — еще і тоді не много би хісна зробили. Винні і писателі і anti Basilitani, винний тут от правительства до нині рожденної дітині кождей, ученій і неученій, русиня так само, як мадари

Між таких стан не дивниця, что ті, котрі обстади русином (а такі єсьмо з молодіжи 5—6!) у цілу апатію пущать ся і лишуть діла так ходити, як самі от себе ходять. Правда, Кіріл і Метгод лише двое були, однакож зробили фундамент цивілізації. Айбо оті святі були! Сходи не 6, але 60 молодіх, ділолюбивих чоловіков мало, чтобы легальною дорогою перемінили сіи стани, котрі ото донесли, что одна народність свое май природнійше право отказати мусить: мову рідну. Ціла інтеллігенція тілом-душою малярська, ніч не хоче знати про тіх киванях¹¹⁾, котрі у прошедшем нашу самостійність оціловали; презиравуть їх, як москвофільство. Такое односторонное виховане май більшої части інтеллігенції, что не мавуть вони інчих ідеалів, ніж „добрымъ мадаромъ быти“. Гуманизм, традиції, ідеи, дійствие для другіх, література не обезпokoють нікого. Хто всегда лише землю рие, до землі буде всегда привязаний. Нема і єдного ревного, excellent-ного русина у великім світі у нас; если і є один iudex curiae, профессори, затаять рускість свою, бо avancement пронаде.

7. Нема кого, хтоби народа учив. Нарід absolute раупер, тільки має, что власне від днесь на завтра дожіе. Відносини природові, равнодушіе правительств, світа и малодушіе, безучене і самого себе незнане русинів нашіх, туда принесли діло, что русини з смертьов від

¹⁰⁾ суперечка; ¹¹⁾ змаганях;

голоду борють ся. Militär-Meldungen досвітчать, що нігде на Угорщині тільки хворих, слабих, не entwickelt, як у русинах; нігде такі страшно великі респтанції даня¹²⁾, тільки ліцітація, тільки жидів, тільки плачущих людей, як у північних комітатах Угорщини. Такі страшні сія стани, що навіть і правительство hat für genug gehalten diesen Zustand, хліба дає народу і державні школи підставляє, бо переконало ся, що учені русини не годні, не хотять, не знавуть научити нарід ступов ходити світом.¹³⁾

Язык руський і інчак присуджений на згиб. На многіх містах, особливозж у комітаті землінськїм, тільки державних шкїл є, що молодїж вже не знає кірілліку, не учать її. Чтоби сія бодай у віри подержати, мусїли були священники з латинков книжки, календарі, молитвеннікі і пр. друковати; бо и правда, если не годні руські книжки читати, забудуть рїдну мову і переходять на лутеранство. И так хоть не кіріллікою, по руськи будуть читати як уже і читавуть с мадярьсков ортографїов. латїнскїмі буквами руські книжки на пр. так: „Lyubeznoj esitátelyu! Tut n.ájes jednu novu knisku, kotrá zá oto napiszáná estobi tebe pod+rzsálá vo viri právo-szlávnoji káftolicseszkoji“... (З місяцослова І. Фесторія.).

Половина нашому языку и такъ уже мадярьска. Хоть як добре знаємо, с єдним галичаном ледво годемо порозумїти ся. Май меньше 500 кореннїх слів мадярьскї.

8. До цього прїходить ото киване¹⁴⁾ омадярізованних русинів, котрїх є 150—170.000, чтобы окреме єпіскупство дістали. І сіє єдно забительное¹⁵⁾ оружїє руського языка, бо самостїйна діоцеза національно-мадярьска дуже скоро омадярізуєт отї, котрї єще по руськи знавуть; хоть дістануть єпіскупства хоть ні, служба обстане і далї мадярьска, як ото всі мадярьскї газети с єдним серцем і великою радостю конштатувуть. Інтересантна дуже історія цього двиганя. Від 50-их років сего столїта для омадярізованних русинах священники комітатів Hajdú, Szabolcs, Szatmár. самї від себе переводили книжки служебнї на мадярьску мову, по мадярьски отправляли до нинї служ-

---

¹²⁾ податку; ¹³⁾ поступати на рівні з рештою світа; ¹⁴⁾ змагане; ¹⁵⁾ убітче.

бу, по малярськи молив ся нарид — бо і не знає іншак — під α до w все малярське було, но без дозволеня Роми. Типирь же розказ приходив з Роми до епископи, чтобы не дозволили малярську службу. Фирцак видав сій розказ своїм попим з тим, что папа лише за ото пише сію енцикліку, бо субордінацію оразили, коли без його дозволеня перевели книжки. Если петицію донесуть до його, папа охотно дозволить літургію малярську; він сам таку інформацію подав, что есе мусить Рома дозволити, бо шакше греко-католикі малярські церьков самостійну національну зроблять—і без папи. З сього пак ото вийшло, что священники службу і далі по малярські відкончавуть. Типирь великое волненє між наших братях, котрое віројтно так ся скінчить, что Рома — боючи ся від шізма — все дозволить.

22-го января горожанини гр. кат. у Debrecen землю просили від міста на церьков і на школу. Debrecen охотно дав місто сеі просьбі під тим условіем, если у церькви лише по малярські будуть служити і если філіялна церьков переменить ся на mater. А добрі гр. кат.—і прислали. Зокругло чужі наридности обнимають тіх 7 міліонів маляр, якби у клітці держали їх; однакож так сьмо з ними, як тот *tarfer* маляр, від котрого коли спитали ся, чому так йойкать, відповідав: „Турка едного имив, але не хоче мя пустити“.

Такі наші справи у Угорщині. Днесь є кого учити, але нема кому; за 50 рік може буде кому, но не буде кого на руську науку. Помимо того, что угорсько-руська інтелігенція наскріз змарірована є, то преці є у неі якесь почутє рускости. Однакож ото почутє є таке слабе, невироблене, неясне, що нема надії, аби з того щось путнього вийшло. Недалеко тот час — укажувуть стараніи і *Drängung* всіх малярських газетах — что закони народности 1868 переменить треба, бо переконали ся малярі, что пока сій у жите, доті не поступає малярство. Не годні ото зрозуміти, що волохи, хорвати, русини и т. д. годні добрима патріотами бути, хоть і не говорять по малярські; так перестрїлив шайбу шовінізм малярський, що вони на ассімілації грамматичної злагають ся, а не на політичної, як те розум дїкує. Цїлий край повний є тим, що тут не вільно другому жити, лише малярови. При таких

авспіціях не мож у нас человека найдти, котрий би fordern möchte; ми лише дати знаємо і всегда лиш даємо, нічого не дістанемо доброго Між 500.000 русинів не найде ся білше від трьох, котрі би бороти ся пристали, але самі не осміют ся. Бо русини наші учені не хотять, ибо боють ся голову і слово підняти; неучені же не годні, не знавуть до те. Три особи не годні збудити одну народність, котра спить, від 500 років спить. Угро-Русини природою і історією засуджені на змадарізоване. Правда, галичани вибороли собі уже всі права, що легально їм є та можемо за німа ходити, вони уже дорогу утонули. Но яка ото буде боротьба, коли навіть читати, писати по руськи не знаємо не маємо, не хочемо!? І у Dante на вході підземного світа і на верхах Бескіда самі оті слова написані, котрі говорять і нам і до Галіції про нас: *Lasciate ogni speranza!*

В січни, 1897.

Подав *Володимир Гнатюк.*

Із переписки М. П. Драгоманова.

Подає М. Павлик.

І. Лист М. П. Драгоманова до О. Борковського.

Chemin Dancet, 14. Genève, 1888, (початок нояб-
бря. — М. П.)

Високоповажній Добродію.

Зараз получив ја Ч. 20-е „Зорѣ“ і з цього поводу позволяју собі звернути увагу Вашу на те, шчо до мене не дішли чч. 13, — 14, — 19-те, і попрохати Вас вислати мені їх Може ја ј не мају права на таку просьбу, бо ја сам не пренумерант Зорѣ, а дарованному коневі в зуби не дивльаться, — та мені пи-